

KATARZYNA GELLES
Wrocław
ORCID: 0000-0002-3122-4889

Uwarunkowania sukcesu Alternatywy dla Niemiec w nowych krajach związkowych

Wprowadzenie

Od chwili powstania w 2013 r. Alternatywa dla Niemiec (*Alternative für Deutschland, AfD*) w krótkim czasie odniosła rzadko spotykany sukces w niemieckiej polityce. Wiarygodności przedsięwzięciu nadał fakt, że wsparli je licznie naukowcy, przedsiębiorcy oraz przedstawiciele wolnych zawodów (Kubiak 2013: 2). Wówczas nazywana była „partią profesorów”, ponieważ spośród 58 osób powołujących jesienią 2012 r. „Alternatywę Wyborczą 2013” (*Wahlalternative 2013*), przekształconą niebawem w *AfD*, 28 było profesorami, głównie nauk ekonomicznych. Co charakterystyczne, nikt w tym gronie nie miał w życiorysie wschodnioniemieckiej socjalizacji ani zawodowych doświadczeń (Bergmann, Diermeier, Engler, Fremerey 2023: 1).

Jako ugrupowanie eurosceptyczne, domagała się ona przede wszystkim wystąpienia Niemiec ze strefy euro i powrotu do silnej marki, chcąc w ten sposób przyciągnąć wyborców rozczarowanych polityką rządzącej wówczas koalicji Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej i siostrzanej Unii Chrześcijańsko-Społecznej (*Christlich Demokratische Union/Christlich-Soziale Union, CDU/CSU*) oraz liberalnej Wolnej Partii Demokratycznej (*Freie Demokratische Partei, FDP*). Światowa gospodarka dźwigała się właśnie z ogromnej zapaści, więc *AfD* ze swymi postulatami trafiła na podatny grunt i w ciągu zaledwie kilku miesięcy stworzyła struktury regionalne we wszystkich krajach związkowych. Jeszcze w tym samym roku we wrześniowych wyborach do niemieckiego parlamentu osiągnęła wysoki, jak na debiutujące stronnictwo, wynik 4,7% (przy 5-procentowej klauzuli zaporowej).

Już wtedy wielu komentatorów życia politycznego wyrażało opinię, iż nie należy bagatelizować tej formacji, jednakże o ugruntowaniu jej pozycji miała w przyszłości zadecydować atrakcyjna dla potencjalnego wyborcy oferta – per-

spektywiczny program, sprawna organizacja i doświadczeni działacze. A zważywszy na fakt, iż głosujący na tzw. partię protestu rzadko przywiązują się do nich na dłużej, warunkiem powodzenia każdego nowo powstałego ugrupowania jest pozyskanie żelaznego elektoratu.

Celem artykułu jest wyjaśnienie przyczyn sukcesu politycznego, jaki *AfD* odnosi w nowych landach Republiki Federalnej Niemiec (RFN). Założono bowiem, iż Alternatywa dla Niemiec znajduje na wschodzie kraju sprzyjające warunki dla swej działalności w związku z pogarszaniem się tamtejszych nastrojów społecznych¹. To z kolei wynika zarówno z rozczarowania dotychczasowym rozwojem polityczno-ekonomicznym oraz socjalnym, jak i obaw o pogorszenie sytuacji w przyszłości. Choć współcześnie w wielu państwach Europy rosną w siłę partie umiejętnie grające na lękach i poczuciu zagrożenia wśród obywateli (Kirst 2023; Syska 2023), specyfika Niemiec polega na tym, że *AfD* zyskuje popularność i posiada obecnie swe bastiony w nowych krajach związkowych. Istniejąca asymetria prowokuje pytania o powody, dla których tak się dzieje, zwłaszcza o uwarunkowania preferencji politycznych wyborców z Niemiec wschodnich oraz motywy, dla których tak licznie oddają oni swój głos na to właśnie ugrupowanie. W tekście dokonano analizy czynników wpływających na poparcie dla *AfD* wśród wschodnioniemieckiego elektoratu, posługując się przy tym metodami: analizy przyczynowej, krytycznej analizy źródeł, jak i dyskursu. Na podstawie materiałową złożyły się literatura przedmiotu, przede wszystkim – z racji aktualności – dane statystyczne i wyniki badań opinii publicznej², komentarze ekspertów i polityków oraz prasa.

* * *

Początkowo niewiele wskazywało na to, by *AfD* miała szansę na zakotwiczenie się w krajobrazie partyjnym RFN na dłużej, szczególnie, że zdawała się być partią jednego tematu, wokół którego skupiała swych zwolenników. Z reguły takie zagadnienia po jakimś czasie tracą na znaczeniu, a związane z nimi emocje opadają. Jednakże bieżące wydarzenia niosą kolejne wyzwania i wciąż dostarcza-

¹ W niniejszym tekście pojęcia Zachód i Wschód odnoszą się do tzw. starych i nowych krajów związkowych, czyli istniejących na obszarze dawnej Republiki Federalnej Niemiec (do 1990 r.) oraz byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Zamiennie autorka stosuje również określenia Niemiec zachodnich i Niemiec wschodnich.

² Do znanych i renomowanych ośrodków badania opinii publicznej należą m.in. *Infratest dimap*, *Institut für Demoskopie Allensbach*, *Forsa*, *Kantar Emnid* czy *Forschungsgruppe Wahlen*. Współpracują one z czołowymi mediami niemieckimi i za ich pośrednictwem prezentują wyniki swoich badań.

ją materiału do dyskusji, ogniskujących się wokół ważkich społecznie kwestii, co wraz z pojawianiem się nowych wyborców prowadzi stopniowo do zmian w poparciu dla poszczególnych ugrupowań i przeobraża cały system polityczny. A drażliwej problematyki Niemcom nie brakowało, gdyż od początku XXI w. musieli mierzyć się kolejno m.in. z planem reform (Agenda 2010) i ograniczaniem przez państwo świadczeń socjalnych, spadkiem koniunktury gospodarczej, masowym napływem imigrantów, reżimem sanitarnym podczas pandemii Covid-19, wybuchem wojny na Ukrainie, a obecnie drastycznie rosnącymi cenami żywności i energii. Z powodu tych ostatnich, dowodzą wyniki badań z lipca 2023 r., zdecydowana większość, bo aż 77% niemieckiego społeczeństwa niepokoi się rozwojem sytuacji w kraju (Infratest dimap 2023; Pięciak 2023).

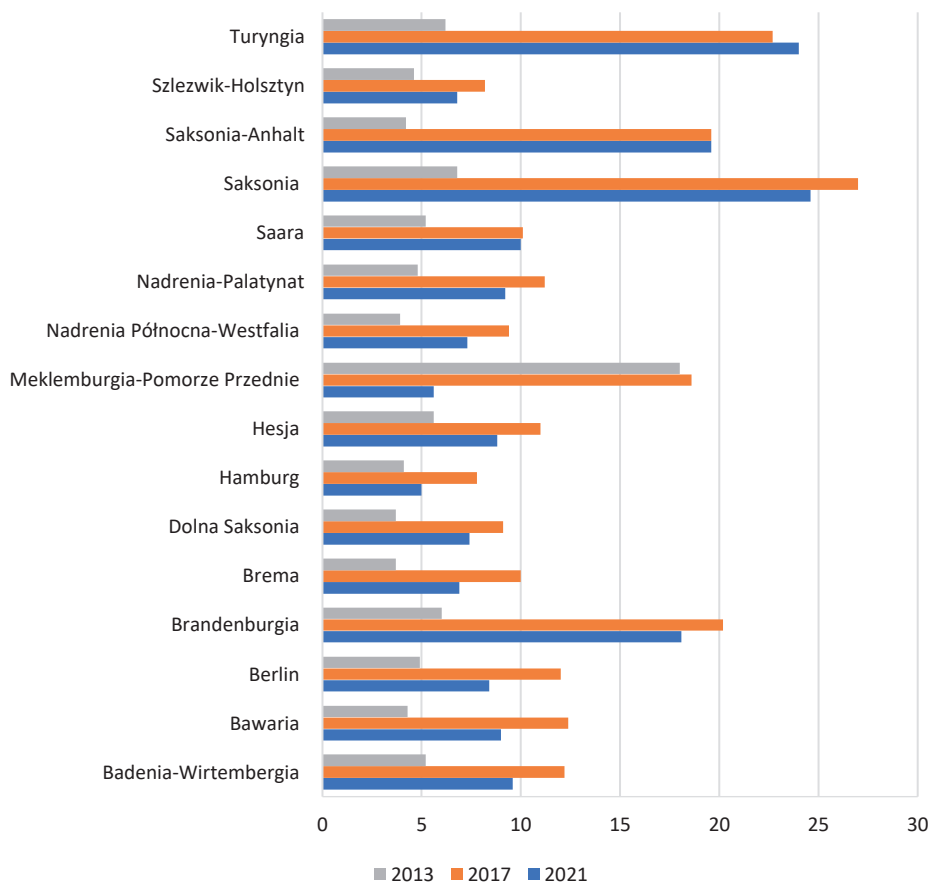
Działacze ugrupowania wykazywali duże zdolności adaptacyjne i skutecznie instrumentalizowali niezadowolenie rodaków, przekuwając je w kolejne sukcesy. O ile kołem zamachowym dla zaistnienia *AfD* był zapoczątkowany w 2007 r. kryzys finansowy, to nowym impulsem do działania okazał się kryzys uchodźczy z 2015 r. Jej liderzy trafnie odczytali nastroje społeczne i zarzucili eurosceptyczną retorykę na rzecz coraz bardziej populistycznej, antyislamskiej i niemieckonarodowej (Bartholomae, Nam, Rafih 2022: 891–897; Koźbiał 2020: 363–279). Ówczesny wiceprzewodniczący ugrupowania Alexander Gauland określił to zrzędzeniem losu (*Umfragehoch. AfD-Vize Gauland sieht Flüchtlingskrise* 2015). W konsekwencji w głosowaniu do *Bundestagu* z 24 września 2017 r., które w istocie miało być sprawdzianem dla polityki migracyjnej rządu kanclerz Angeli Merkel, krytyczna w tej sprawie *AfD* osiągnęła dwucyfrowy wynik (12,6%). Tym samym stała się trzecią, po chadekach i socjaldemokratami, siłą w niemieckim parlamencie (Ziemer 2018: 27–53). Co więcej, jej notowania nadal rosły i w sondażach z początku 2018 r. wyprzedzała już Socjaldemokratyczną Partię Niemiec (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands, SPD*).

W minionej dekadzie systematycznie rosła liczba członków *AfD* – z 17 687 w 2013 r. do 34 751 w 2019 r., potem nastąpił jej nieznaczny spadek, jednak od początku 2023 r. ponownie się zwiększa i obecnie wynosi 30 820 (stan: maj 2023) (Diekmann 2023; Statista Research Department 2022). Z upływem lat zmieniał się przestrzenny rozkład poparcia dla niej. Kampanii wyborczej z 2013 r., w której startowała ona po raz pierwszy, tonu nadawały tematy związane z kryzysem finansowym (np. wzmocnienie niemieckiej gospodarki i bezpieczeństwo ekonomiczne obywateli). Wbrew założeniu, że przyciągnie do urn głównie przedstawiciele środowiska akademickiego, skupiła licznie wyborców ze wszystkich warstw społecznych głosujących na znak protestu. Stąd nie bez racji jej ówczesny przewodniczący Bernd Lucke podkreślał, że *AfD* „wywodzi się ze środka społeczeństwa” (Götze 2013). Przy tym 79% elektoratu pochodziło ze starych krajów

federacji (Neu 2013: 34; Brenke, Kritikos 2020: 305). Tej eurosceptycznej partii udało się pozyskać osoby dotąd wybierające *FDP* (430 000), Lewicę (*Die Linke*, 340 000), chadecję (290 000), *SPD* (180 000), a także wielu tych, którzy wcześniej nie głosowali (210 000), w najmniejszym stopniu zaś przekonała do siebie sympatyków Zielonych (90 000) (*Wählerwanderung: Wer Union wählte* 2013).

Wykres 1

Poparcie dla *AfD* w wyborach do *Bundestagu* (w %)

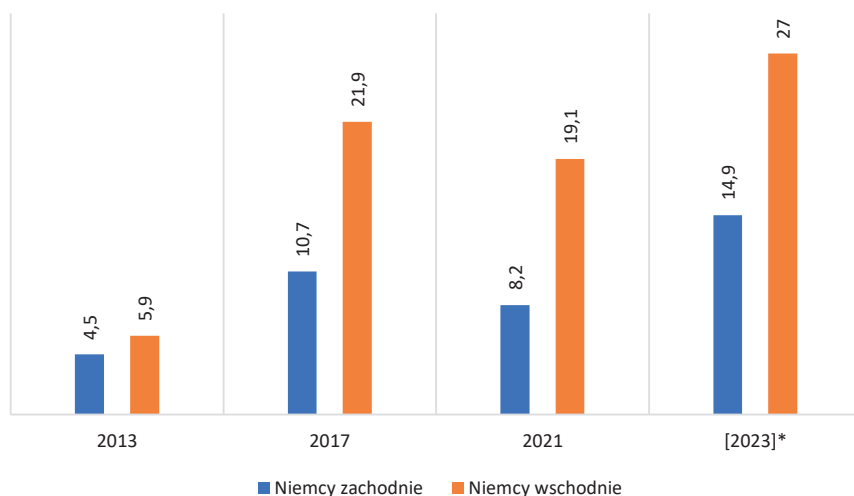
Źródło: opracowanie własne na podstawie www.bundeswahlleiterin.de

Kryzys uchodźczy mocno spolaryzował społeczeństwo i zdominował kampanię wyborczą w 2017 r., dlatego przeobrazenie się w ugrupowanie antyimigranckie przyniosło *AfD* znaczny wzrost poparcia (Kubiak 2015; Kozerski 2018: 87–101). Już wówczas komentowano, że weszła ona do *Bundestagu* dzięki wybor-

com z Niemiec wschodnich, choć w rzeczywistości większość głosujących na nią nadal wywodziła się z Zachodu (Brenke, Kritikos 2020: 305). W miarę jak wątek migracyjny wygasał, spadały również jej notowania, lecz nie wszędzie, gdyż zwolenników zaczęło przybywać na wschodzie Niemiec. O głosowaniu na *AfD* w wyborach do *Bundestagu* z 26 września 2021 r. zdecydowały m.in. ocena działań rządu w związku z pandemią oraz zagadnienia dotyczące zabezpieczeń społecznych. W porównaniu z poprzednimi poparcie dla Alternatywy dla Niemiec nieco spadło (o 2,3 p.p.) – wyniosło 10,3% (*Bundestagswahl* 2021), przy czym było dwukrotnie większe w nowych niż starych krajach federacji. Dysproporcja ta utrzymuje się, na co wskazują najnowsze sondaże dotyczące preferencji elektoratu. Jeśli wybory odbyłyby się we wrześniu 2023 r., partia miałaby szansę zdobyć nawet 23% głosów w skali kraju – na Wschodzie niemal dwa razy tyle, co na Zachodzie.

Wykres 2

Odsetek głosujących na *AfD* w wyborach parlamentarnych na zachodzie i wschodzie Niemiec

* wyniki sondażu wyborczego z 3.09.2023 r., <https://dawum.de/AfD/>

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Mitteldeutscher Rundfunk* (2020), Janson (2021b).

Niedokończona transformacja

Rozłożone na dwa lata obchody trzydziestej rocznicy upadku muru berlińskiego oraz zjednoczenia (2019-2020) obfitowały w jubileuszowe publikacje, tym bardziej że w związku z epidemią koronawirusa zorganizowanie spotkań

z udziałem szerszej publiczności stało się prawie niemożliwe. Trudno przy tym pozbyć się wrażenia, że tym rocznicowym uroczystościom, choć okazale świętowanym, zazwyczaj brakuje autentyczności i głosu tych, którym wspomina- ne wydarzenia wywróciły dotychczasowe życie. W zamiarze władz w Berlinie miały one przebiegać pod znakiem dialogu i wymiany doświadczeń, z głów- nym hasłem, iż jedność Niemiec zasadza się na różnorodności (*Deutschland ist ein: vieles*). Na tę okoliczność rząd federalny powołał nawet specjalną komisję na czele z byłym premierem Brandenburgii Matthiasem Platzckiem (*Kommis- sion „30 Jahre Friedliche Revolution und Deutsche Einheit”*). Jednakże wnioski płynące z podsumowującego jej pracę raportu końcowego nie napawały opty- mizmem, ponieważ zamiast dumy z tego, co udało się osiągnąć w minionych 30 latach, wielu ludziom we wschodnich Niemczech – stwierdzano – „towarzy- szy często znaczne niezadowolenie i niskie zaufanie do demokracji i jej insty- tucji. Spora część wschodnioniemieckiego społeczeństwa pozostaje sceptyczna i zdystansowana wobec systemu politycznego i społecznego Republiki Federal- nej, a nawet go odrzuca” (*Abschlussbericht der Kommission 2020: 11*).

Tę tendencję potwierdzały przeprowadzane w tamtym czasie liczne son- dáže, mające ustalić stosunek Niemców z nowych i starych krajów związko- wych do wydarzeń sprzed trzech dekad, jak i ocenę dalszego rozwoju pań- stwa. Wyniki wykazywały znaczne rozbieżności między obu jego częściami, funkcjonującymi bardziej obok siebie niż razem. Jakkolwiek zdecydowana większość respondentów berlińskiego ośrodka badania opinii publicznej *In- fratest dimap* (97% na Zachodzie, 88% na Wschodzie) nie chciałaby powrotu do czasów podziału, jednakże 88% mieszkańców wschodnich landów przy- znawało, że Niemiecka Republika Demokratyczna (NRD) miała też swoje dobre strony, a co drugi z nich czuje się dziś we własnej ojczyźnie obywa- telem „drugiej klasy” (*Infratest dimap 2019*)³. Taki też wniosek wyciągnęli eksperci z Fundacji Bertelsmanna, iż mimo upływu trzydziestu lat Niemcy ze Wschodu i Zachodu nadal mają bardzo różne spojrzenia na zjednoczony kraj. Ci pierwsi w 59%, we własnym odczuciu, są traktowani jako gorsi (Ber- telsmann Stiftung 2020: 34). Podobnie brzmiała konkluzja Instytutu Demo- skopii w Allensbach (Petersen 2020).

Wskazując na przyczyny tego stanu rzeczy wszędzie wymieniano niesatys- fukcjonujące rezultaty procesu zjednoczenia w wymiarze gospodarczym, poli- tycznym, kulturalnym, a nawet na poziomie międzyludzkich relacji. Zdaniem wielu ankietowanych ze Wschodu, po 1990 r. nie powstało jedno społeczeń-

³ Badanie przeprowadzone we wrześniu 2019 r. na zlecenie regionalnego, publicznego nadawcy radiowo-telewizyjnego *Mitteldeutscher Rundfunk (MDR)*.

stwo. Raczej wraz z unifikacją narzucono im system zachodniemiecki, do którego musieli się dostosować (Bertelsmann Stiftung 2020: 49). Jako upokarzającą odbierali oni konieczność podporządkowania się rodakom przybywającym z Zachodu i od razu przejmującym kierownicze posady. Tak jest zresztą do dziś. Naukowcy z uniwersytetu w Lipsku wykazali, że wschodniacy, czyli *Ossis*⁴, jak potocznie określa się mieszkańców nowych krajów związkowych, nadal są niedoreprezentowani w niemieckich elitach. Zaledwie 3,5% z nich piastuje czołowe stanowiska w skali całego kraju, natomiast w jego wschodniej części to 26% (przy udziale odpowiednio ok. 17% i 80% w całej populacji) (*Mitteldeutscher Rundfunk* 2022: 2). Według opublikowanych w styczniu 2023 r. danych, podobnie wygląda to w odniesieniu do szczebli wykonawczych władz federalnych, gdzie odsetek osób ze wschodniemieckim pochodzeniem wynosi 13,9% (nie licząc Berlina tylko 7,4%) (*Ostdeutsche in Führungspositionen* 2023: 25)⁵.

Szybko rozwiały się nadzieje na dobrobyt i dynamiczny rozwój, obiecywane przez kanclerza Helmuta Kohla. Cały region doświadczał przez długi czas bezrobocia, zaniedbań strukturalnych, odpływu ludności i braku perspektyw. W wyniku transformacji tysiące mieszkańców nowych krajów federacji straciło pracę, a warunki ich życia pogarszały się, pogłębiając frustrację i poczucie przegranej. Jeszcze dziś 23,6% wciąż nie uważa się za beneficjentów niemieckiej jedności (Decker, Kiess, Brähler 2023: 21–25; Heining, Jahn, Rossen i in. 2023).

Równocześnie toczył się rozrachunek z enerdowną przeszłością, deprecjujący wszystko, co dotyczyło NRD. Jej dawnym obywatelom wydawało się to krzywdzącym uproszczeniem. Przeciż dla nas – mówił niejeden – oznaczała ona „nie tylko ofiary berlińskiego muru, państwo bezprawia i doping w sporcie. W NRD mieszkało blisko 17 mln ludzi z własną kulturą, mentalnością i systemem wartości. Jednak wszystko to jest całkowicie ignorowane w debacie publicznej i rozliczaniu z przeszłością lub w ogóle nie brane pod uwagę” (Hacker, Maiwald, Staemmler 2012: 89). Już samo „pochodzenie ze wschodnich Niemiec jest jak przyklejona łatka, której nie możesz się pozbyć, nawet jeśli spędziłeś tam tylko ułamek swojego życia, nieważne jak bardzo się starasz. Na zawsze pozostaje się Niemcem ze Wschodu” (Rennefanz 2013: 10).

Na aktualność problemu zwrócił uwagę badacz z Lipska Dirk Oschmann, którego najnowsza książka odbiła się za Odrą szerokim echem. Zdaniem autora w niemiecko-niemieckiej debacie nieprzypadkowo utrwalana jest stygma-

⁴ Analogicznie mieszkańcy starej RFN nazywani są zachodniakami (*Wessis*).

⁵ Za wschodnich Niemców uznano tu osoby urodzone w Berlinie, Brandenburgii, Meklemburgii-Pomorzu Przednim, Saksonii, Saksonii-Anhalcie lub Turynгии.

tyzacja Niemiec wschodnich, traktowanych jako odbicie Zachodu w krzywym zwierciadle, aberracja wymyślona przez mieszkańców starych landów, by mogli się jej kosztem dowartościować. „Zachód uważał, że nie musi się zmieniać i może po prostu pozostać Zachodem, podczas gdy w tym samym czasie Wschód miał naturalnie stać się Zachodem, chociaż jednocześnie zrobiono wszystko, aby faktycznie uczynić go »Wschodem«” (Oschmann 2023: 52). Jego punkt widzenia podzielają uczestnicy ankiety przeprowadzonej wiosną 2023 r. na zlecenie stacji telewizyjnej MDR wśród mieszkańców Saksonii, Saksonii-Anhaltu oraz Turynгии. Blisko 80% zgodziło się ze stwierdzeniem, że postrzeganie Wschodu nadal determinuje zachodniemiecka perspektywa, dotyczy to zwłaszcza polityki, gospodarki i środków masowego przekazu (*Mitteldeutscher Rundfunk* 2023).

U progu lat 90. XX w. zwolennicy bardziej wyważonego podejścia do czasów NRD pozostawali w mniejszości, choć należało umiejętnie oddzielać reżim od społeczeństwa, które w nim żyło, gdyż – stwierdzał pochodzący ze Wschodu, wieloletni przewodniczący *Bundestagu* Wolfgang Thierse – „państwo to upadło, jego system poniósł klęskę, co nie znaczy, że zawiedli wszyscy ludzie i ich biografie” (*Unrechtsstaat oder nicht?* 2010). Po zjednoczeniu na pierwszym planie znalazły się wyzwania i problemy związane z konsolidacją obu części, nierównych pod względem gospodarczym, infrastrukturalnym czy politycznym; inne zagadnienia, w tym dotyczące obywateli byłej NRD i ich odczuć praktycznie nie były poruszane. Przyjęto nader optymistycznie, że skoro przez dekady marzyli o życiu na Zachodzie, to powinni być zadowoleni z nowej sytuacji. Zatem w debacie o narodowej tożsamości i spójności zabrakło głosu osób z tych „drugich Niemiec” i choć 79% spośród nich uważa to za warunek powodzenia w osiągnięciu narodowej jedności, wciąż w niemiecko-niemieckim dyskursie nie wybrzmiało uznanie dla specyficznie wschodniemieckich doświadczeń i życiowych osiągnięć (*Bericht des Beauftragten der Bundesregierung für Ostdeutschland* 2022: 91). Chodzi przede wszystkim o uszanowanie uczciwej, ciężkiej pracy – podkreślał wicepremier Saksonii Martin Dulig (*Aufbauleistung der Ostdeutschen anerkennen* 2021). Wtórował mu premier Turynгии Bodo Ramelow z ramienia *Die Linke*, iż „doświadczenia życiowe Niemców wschodnich były i są ignorowane, a oni sami – od lat – pomijani” (Orzechowski 2023).

Rezultaty sondaży oraz płynące z nich wnioski zostały z troską przyjęte przez rząd federalny, ponieważ ujawniły pogłębiający się rozdźwięk między podejmowanymi przezeń działaniami na rzecz niwelowania różnic a rzeczywistością. Dlaczego jest tak źle, skoro miało być dobrze, i co ważniejsze – jak temu zaradzić. W tym celu gabinet, który powstał po wyborach z września

2021 r., złożony z socjaldemokratów, liberałów oraz Zielonych z kanclerzem Olafem Scholzem na czele, już w grudniu powołał Carstena Schneidera na pełnomocnika ds. Niemiec Wschodnich (*Der Beauftragte der Bundesregierung für Ostdeutschland*)⁶. Jak przyznał sam zainteresowany, nigdy nie przypuszczał, że kilkadziesiąt lat od zjednoczenia ktoś taki będzie jeszcze potrzebny, jeśli jednak wymaga tego obecna sytuacja, należy wyjść naprzeciw społecznym oczekiwaniom („*Aus Regierungskreisen*“ 2022). W nowej funkcji chciałby dać głos ludziom bez głosu i sprawić, by przestali czuć się gorszymi obywatelami. Schneider zapewniał przy tym, że wniesie „do tego zadania swoje doświadczenie i nabyte wzorce. Urodziłem się w Erfurcie w 1976 r. i znam wiele bolączek Wschodu – i równie wiele nieprawdziwych stereotypów, które utrzymują się na Zachodzie na temat Wschodu” (*Ostbeauftragter Carsten Schneider* 2022).

Innym niepokojącym wnioskiem z przytoczonych badań była wyraźna korelacja między nastrojami mieszkańców nowych krajów federacji a poziomem zaufania do instytucji państwowych i demokracji w ogóle. Według danych z 2022 r. zdaniem zaledwie 39% spośród nich (dwa lata wcześniej uważało tak 48%) funkcjonuje ona w Niemczech dobrze. Tylko 31% (2020: 40%) obywateli na Wschodzie wierzyło, że sytuacja polityczna w kraju rozwija się pozytywnie. Do 26% (2020: 42%) spadło zadowolenie z pracy rządu federalnego. Lepiej wypada ocena polityki prowadzonej na szczeblu poszczególnych krajów (27%; 2020: 51%) i komunalnym (44%; 2020: 53%) (*Bericht des Beauftragten der Bundesregierung für Ostdeutschland* 2022: 92).

Poczucie bezsilności utwierdza wschodnich Niemców w przekonaniu, że wywodzące się głównie z zewnątrz elity działają ponad ich głowami, ich kosztem i na ich niekorzyść. Wyraźnie przekłada się to na negatywny stosunek do partii politycznych, którym zależy tylko na głosach wyborców, natomiast nie interesują się ich poglądami – zdanie to podziela tam blisko 70% ankietowanych. Niespełna 20% zgadza się ze stwierdzeniem, że polityków obchodzi sprawy zwykłych obywateli, a co trzeci – że dobro kraju faktycznie leży im na sercu. Należy również uwzględnić, iż 41% respondentów na Wschodzie życzyłoby sobie w tych trudnych czasach „silniejszego państwa” i w tym celu 21% – a więc co piąty – byłoby skłonnych odrzucić demokrację jako formę rządów (*Bericht des Beauftragten der Bundesregierung für Ostdeutschland* 2022:

⁶ Na mocy zarządzenia organizacyjnego szefa niemieckiego rządu z 28 października 1998 r. powołano do życia urząd Pełnomocnika rządu federalnego ds. nowych krajów związkowych (*Der Beauftragte der Bundesregierung für die neuen Bundesländer*), który miał inicjować, koordynować i wspierać całokształt polityki wobec tzw. „nowych krajów związkowych”, czyli – zgodnie z obowiązującą od 2021 r. nomenklaturą – Niemiec wschodnich.

93, 101). To bardzo krytyczne nastawienie do polityki analitycy z instytutu badania opinii *INFO GmbH* tłumaczą przede wszystkim trudniejszymi i bardziej niepewnymi warunkami życia w nowych krajach federacji, jak też wcześniejszą socjalizacją tamtejszego społeczeństwa w komunistycznym reżimie.

Ponadto, na podstawie udzielanych przez uczestników ankiety odpowiedzi wyodrębnili oni cztery „typy”, czyli grupy ludzi podzielających zapatrywania na poruszone kwestie: „osoby otwarte i liberalne” (24%; przy rozróżnieniu na stare i nowe kraje na Wschodzie stanowią one 15%), „drobnomieszczańscy konserwatyści” (24%; Wschód: 24%), „niezadowoleni populiści” (21%; Wschód: 35%) oraz „przystosowani sceptycy” (31%; Wschód: 26%). Uwagę przykuwa fakt, iż w porównaniu z sondażem sprzed dwóch lat wyraźnie wzrosła liczba wschodnich Niemców, których poglądy można by nazwać populistycznymi (w 2020 r. było ich 27%). Bez wątplenia wpływ na to miały ostatnie konflikto-genne i polaryzujące obywateli wydarzenia, które nałożyły się na wcześniejsze napięcia społeczne.

Niemiecka „Liga Wschodnia”?

Ugrupowaniem politycznym, które już od dłuższego czasu rejestruje rozgoryczenie i frustrację na Wschodzie oraz doskonale rozpoznaje, co gra w duszy przeciętnego mieszkańca wschodnich krajów jest *AfD*. Jej działacze nieprzypadkowo otwarcie sympatyzują z *PEGIDA* (*Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes*), społecznym ruchem protestu przeciw „islamizacji Zachodu”, który narodził się w Dreźnie w reakcji na masowo przybywających do Niemiec obcokrajowców z Bliskiego Wschodu i północy Afryki (Hermann 2016). Jesienią 2014 r. zaczęła ona organizować w saksońskiej stolicy cotygodniowe pochody z udziałem tysięcy uczestników. Sprawa uchodźców była ledwie pretekstem, gdyż twórcy *PEGIDA* wyraźnie uderzają w demokratyczne podstawy niemieckiego państwa i akcentują podział na „my” i „oni”, czyli zwykli Niemcy i odrealnieni politycy. Celem jest zaś „zmiana modelu niemieckiej demokracji w kierunku demokracji bezpośredniej, żeby głos obywateli liczył się bardziej niż elit” (Macała 2017: 169). Na wiecach pojawiali się oni często w towarzystwie liderów *AfD*, ostentacyjnie demonstrując sojusz ruchu rasistów z jego parlamentarnym ramieniem. Program *PEGIDA* oraz jej retoryka zradycalizowały się w następnych latach do tego stopnia, że w 2021 r. saksoński Urząd Ochrony Konstytucji uznał ją za skrajnie prawicowe zagrożenie dla porządku prawnego RFN i poddał obserwacji służb specjalnych (Nimz 2021).

W ostatnich wyborach do *Bundestagu* z 2021 r. w starych krajach federacji nastąpił spadek liczby zwolenników *AfD*, za to w nowych krajach zagłosował na nią co piąty wyborca. Przepaść dzieląca pod tym względem wschód i zachód kraju okazała się na tyle wymowna, że komentatorzy życia politycznego przestali uznawać ten fenomen za przejściowy i zastanawiają się, czy partia zostanie niebawem „Ligą Wschodnią”, czyli niemieckim odpowiednikiem regionalnego ugrupowania populistów w północnych Włoszech (Clasmann, Schmitt-Roschmann, sve, DPA 2021).

Jeszcze lepsze rezultaty zaczęła ona osiągać w wyborach na szczeblu landowym – już po pierwszym roku istnienia we wschodnich krajach związkowych oscylowały one wokół 10%, więc bez problemu przekraczała 5-procentowy próg wyborczy, zyskując mandaty dla swych polityków.

Tabela 1

Wyniki Alternatywy dla Niemiec w wyborach do landtagów nowych krajów związkowych (w %; w nawiasie podano frekwencję wyborczą)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Berlin			14,1 (66,9)					8* (75,4)		9,1 (63)
Brandenburgia	9 (47,9)					22,2 (61,3)				
Meklemburgia-Pomorze Przednie			20,8 (61,9)					16,7 (70,8)		
Saksonia	9,7 (49,2)					27,5 (66,5)				
Saksonia-Anhalt			24,4 (61,1)					20,8 (60,3)		
Turyngia	10,6 (52,7)					23,4 (64,9)				

* W związku z wieloma nieprawidłowościami berliński Trybunał Konstytucyjny unieważnił wybory z 2021 r., zostały one powtórzone w lutym 2023 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie bundeswahlleiterin.de

Warto zauważyć, że zasadniczo rosła też frekwencja wyborcza, co swoją drogą rodzi pytanie, czy zawsze jest to dobre dla demokracji. Za takim podejściem przemawiałby rozpowszechniony argument, „że masowy udział obywateli w wyborach sprzyja temu, by ich wyniki były reprezentatywne dla całego społeczeństwa. Reprezentatywność wzmacnia legitymację wyników –

sprawia, że można je traktować jako wyraz woli ludu” (Ciszewski 2020). Istnieje jednakże i taka ewentualność, że wyborcy wprawdzie idą głosować licznie, lecz są „nieprzygotowani merytorycznie do tego, by podejmować decyzje w sprawach dotyczących wspólnoty. Nie śledzą wydarzeń politycznych, nie mają fundamentalnej wiedzy odnośnie do ustroju państwa, kierują nimi fałszywe przekonania i stereotypy” (Ciszewski 2020). Politolodzy zauważają, że rozczarowanie sytuacją w kraju i niechęć do udziału w jego życiu politycznym (*Politikverdrossenheit*) ostatnio nasiliły się znacząco, zwłaszcza na wschodzie Niemiec. Według sondażu z 2022 r. niemal co drugi jego mieszkańiec przyznawał, iż „cała ta polityka jest tak skomplikowana, że trudno zrozumieć, o co w niej chodzi” (*Bericht des Beauftragten der Bundesregierung für Ostdeutschland 2022*: 93). W takich okolicznościach obywatele częstokroć głosują pod wpływem impulsu, emocji lub z innych, niekoniecznie w pełni racjonalnych powodów, co w dłuższej perspektywie jedynie utrwała dotychczasowy, niezadowolający stan rzeczy.

W czasach napięć i niepewności jutra ludzie chętniej zwracają się ku liderom, którzy w przystępny sposób zaproponują proste rozwiązania złożonych problemów oraz zażądają bez ogródek tego, co się im należy. Pozostaje to domeną populistów z *AfD*, którzy przy tym nieustannie podsycają niepewność i obawy swych zwolenników, umiejętnie manipulując ich strachem przed zmieniającą się rzeczywistością (Fiedler, Monath 2022). Dzieje się tak w przypadku tematów o dużym ładunku emocjonalnym jak m.in. zmiany obyczajowe w niemieckim społeczeństwie, degradacja środowiska naturalnego i katastrofa klimatyczna, napływ uchodźców, pandemia, wojna Rosji z Ukrainą czy drożyzna w sklepach (*Erfolge der AfD 2021*). Główny przekaz Alternatywy dla Niemiec jest taki, że to rządzący są winni trapiących zwykłych Niemców bolączek; wystarczy więc oddać władzę w jej ręce, a zrobi ze wszystkim porządek (Gärtner 2017).

Choć sprawy te dotyczą w mniejszym lub większym stopniu każdego, jednakże w podejściu do nich mieszkańców nowych i starych krajów federacji nadal występują zauważalne różnice – ci pierwsi są mocno sceptyczni, zdystansowani i krytyczni (*Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der Deutschen Einheit 2021*: 14). Odmienność tę badacze tłumaczą m.in. pozostałością po czasach komunistycznego reżimu. Złożyły się na to też doświadczenia z okresu przełomu lat 1989-1990 (tzw. *Wende*), naznaczone wieloma rozczarowaniami. Mowa nawet o podwójnym szoku transformacji – pierwszy tuż po zjednoczeniu przyniósł mieszkańcom byłej NRD głębokie przeobrażenia wynikające z wprowadzenia nieznanych im dotąd warunków pracy i życia; drugi zaś to kryzys finansowy z pierwszej dekady XXI w. Nie miał on tak dalekosiężnych

skutków jak poprzedni, niemniej sama ewentualność powtórzenia się scenariusza sprzed dwóch dekad wystarczyła, aby „ożywić podprogowe obawy, niepewność i wątpliwości” (Brachert, Holtmann, Jaeck 2019: 9). Nasiliło to u nich poczucie utraty sprawczości i bezpieczeństwa. Rozbieżności między wschodem i zachodem RFN są ponadto w literaturze przedmiotu rozpatrywane przez pryzmat takich elementów, jak sytuacja ekonomiczna, szanse osobistego rozwoju i wynikająca z tego satysfakcja życiowa oraz horyzont poznawczy i umiejętność adaptacji do zmieniającej się rzeczywistości (Patzelt 2007: 9; Thumfart 2001: 6-14; Ahrens-Urbanek, Geppert (red.) 2015).

Postawy polityczne obywateli kształtują się pod wpływem wielu czynników, wśród nich można wymienić: uwarunkowania historyczne, ramy instytucjonalne, w jakich toczy się życie społeczne, zmienne społeczno-ekonomiczne, a także cechy osobowościowe (Sekuła 2009: 60). Na wschodzie Niemiec do dziś istotną rolę odgrywa eneradowska spuścizna w postaci bardziej konserwatywnej, podatnej na radykalizację kultury politycznej, definiowanej najprościej jako „całokształt indywidualnych postaw i orientacji politycznych” (Almond, Powell 1975: 577). Była już mowa o spadku zaufania do demokracji i instytucji państwowych. W maju 2021 r. z wieloma głosami krytyki spotkała się wypowiedź ówczesnego Pełnomocnika rządu federalnego ds. nowych krajów związkowych, urodzonego w Karl-Marx-Stadt (obecnie Chemnitz) Marco Wanderwitza, który w jednym z wywiadów stwierdził, że wschodni Niemcy zostały uformowane w dyktaturze i jego część wciąż nie dojrzała do demokracji, stąd większa skłonność do głosowania na prawicowych ekstremistów (Steppat 2021). Należy przypomnieć, że po 1990 r. funkcjonowały na Wschodzie ugrupowania o skrajnie prawicowych poglądach⁷, jednakże nie były w stanie przebić się do szerszego elektoratu (Patton 2019: 72-88). Dopiero *AfD* skutecznie zagospodarowała wzmagające się tam niezadowolenie – przyciągnęła, zintegrowała oraz potrafiła przekuć siłę wyborców w prawdziwy potencjał polityczny. Zdaniem Wanderwitza, pozostałym partiom udałoby się

⁷ Były to ugrupowania również o zachodniemieckim rodowodzie, jak założona w 1964 r. w Hanowerze Narodowodemokratyczna Partia Niemiec (*Nationaldemokratische Partei Deutschlands, NPD*) czy powstała w Monachium w 1971 r. Niemiecka Unia Ludowa (*Deutsche Volksunion, DVU*). Wzrost ich popularności w Niemczech wschodnich nastąpił dopiero pod koniec lat 90. XX w., kiedy w wyborach w poszczególnych krajach zaczęły przekraczać klauzule zaporowe (np. w 1998 r. *DVU* odniosła swój największy sukces w Saksonii-Anhalcie zdobywając 12,9% głosów, natomiast do landtagu Brandenburgii weszła z poparciem 5,3% w 1999 r. i 6,1% w 2004 r.; z kolei *NPD* dostała się do saksońskiego parlamentu w 2005 r. i 2009 r. zyskując odpowiednio 9,2% i 5,6%, a w Meklemburgii-Pomorzu Przednim 7,3% w 2006 r.).

„odzyskać” jedynie niewielu z nich, pozostaje więc liczyć na przyszłe pokolenia i należy się skupić na ich edukacji obywatelskiej.

Specyfika elektoratu z nowych krajów federacji to również efekt zaniedbań rządzących już po zjednoczeniu, co skutkuje poczuciem niezrozumienia i porzyczenia. W rodzinach wielu byłych obywateli NRD w dalszym ciągu jest zakorzenione wrażenie, iż tak naprawdę nigdy nie odnaleźli się w tych nowych Niemczech, że „zostali skolonizowani” (Hensel 2019) przez Zachód, który narzuca im reguły gry i dlatego nie mogą swobodnie się rozwijać. Dzieje się tak, ponieważ bardzo często nawet po 1990 r. socjalizacja najmłodszego pokolenia przebiegała w znacznej mierze w emigracyjnym kontekście, za sprawą najbliższych krewnych, a także otoczenia, jeśli zdecydowali się zostać w rodzinnych stronach lub tam powrócić (Gelles 2021: 225-226).

Politolog Everhard Holtmann wśród przyczyn głosowania mieszkańców wschodnich krajów związkowych na *AfD* wymienia ponadto okoliczności zmieniające się w efekcie działań decydentów politycznych, nowych kwestii lub zdarzeń, które poruszają opinię publiczną. Aktualna sytuacja skutkująca pogorszeniem nastrojów społecznych sprzyja skrajnie prawicowemu ugrupowaniu. Dowodzą tego wyniki badań przeprowadzonych przez naukowców z uniwersytetu w Lipsku, opublikowane pod koniec czerwca 2023 r. Utrzymujące się na Wschodzie od zjednoczenia poczucie przegranej i braku sprawczości oraz rozczarowanie polityką rządu federalnego podsycają tęsknotę za silną partią, która zjednoczy naród. Autorzy podkreślają, że nadal są tam rozpowszechnione ksenofobia, antysemityzm i mentalność spiskowa, które tworzą żyzne podglebie dla *AfD*. I choć wyczerpała ona swój potencjał wśród zwolenników pozostałych partii, wciąż jeszcze ma możliwość mobilizowania wyborców niezdecydowanych lub dotąd biernych (Decker, Kiess, Brähler 2023: 7, 26).

Powody do niezadowolenia z biegu spraw mają zapewne także mieszkańcy zachodniej części kraju, gdzie jednak partia nie odnotowuje porównywalnego wzrostu poparcia. Wśród czynników stabilizujących tamtejszy elektorat wymienia się utrzymujące się wciąż przywiązanie do tradycyjnych stronnictw. Badacze wskazują również na istnienie ugruntowanego społeczeństwa obywatelskiego, czego wyrazem może być zdecydowanie większe zaangażowanie mieszkańców w różnego rodzaju aktywności prospołeczne (np. działalność klubów, stowarzyszeń czy wolontariat), które należy traktować jako swoistą szkołę demokracji. Nie bez znaczenia pozostają także zdecydowanie mocniejsze niż na obszarze byłej NRD więzi z instytucją Kościoła (Steppat 2021). Tak jak niezadowolenie obywateli starej RFN znalazło wyraz w protestach 1968 r., tak na Wschodzie coś podobnego dopiero się zaczyna – pisze historyk Eckart

Lohse. „Pojawia się mnóstwo książek i powieści *non-fiction*, które intensywnie zajmują się NRD, ale także trzema dekadami od jej zniknięcia. Ujawnia to niezadowolenie na ogromną skalę” (Lohse 2023).

Analiza postaw politycznych mieszkańców niemieckiego Wschodu pozwala zatem na konstatację, że w porównaniu z częścią zachodnią cechuje ich: głębsze poczucie dyskryminacji we własnym kraju; przekonanie o braku wsparcia ze strony państwa, co skutkuje spadkiem zaufania do jego instytucji, polityków i – najogólniej rzecz biorąc – demokracji jako formy rządów; większa chwiejność wyborcza wynikająca nierzadko jeszcze z enerdowskiej socjalizacji; bardziej rozpowszechniona wrogość wobec cudzoziemców i niechęć do zmian oraz – jak nazywa to wieloletni dyrektor saksońskiej Centrali Kształcenia Obywatelskiego Frank Richter – kryzys orientacji życiowej. „Wschód jest ideologicznie naznaczony socjalistycznymi czasami, w których przynajmniej teoretycznie istniały cele, wizje i ideały. One przeminęły. »Tę próżnię w wielu miejscach wypełnia dziś nacjonalizm«” (Süßmann 2019).

Toteż właśnie w nowych krajach Alternatywa dla Niemiec ze swoim programem i sloganami znalazła sprzyjające warunki. W jej narracji, w której nierzadko dominuje perspektywa ofiary, przewijają się treści tożsamościowe, patriotyczne, ale i odwołujące się do nacjonalizmu i ksenofobii, stąd na wszelkiego rodzaju spotkaniach nie brakuje haseł takich jak „Islam nie należy do Niemiec. Odzyskaj swój kraj”, „Powstrzymać nielegalną imigrację”, „Niemiecki zamiast genderyzmu”, „Koniec z klimatycznym szaleństwem”, „Wschód powstaje”, „Nasze pieniądze dla naszego narodu” czy „Stop podżeganiu do wojny przeciwko Rosji”. W szczególności dotychczasowe wyobcowanie i niezadowolenie mieszkańców Wschodu zaczęły iść w parze z propagowaną przez nią polaryzacją opartą na podziale „my” kontra „tamci”. Rolę tych ostatnich mogą pełnić uchodźcy czy ogólnie cudzoziemcy, elity, ale też nowe zjawiska społeczne lub jakiegokolwiek próby reform, zagrażające temu, co znane i swojskie. Grunt, by wszystko zostało po staremu. Alternatywa dla Niemiec w stereotypowy, czarno-biały sposób kreśli obraz wroga, przeciwko któremu mobilizuje swój elektorat. W znacznej mierze to sztucznie kreowane konstrukty, zważywszy na to, że np. obcokrajowcy we wschodnich Niemczech stanowią zaledwie 5% populacji.

Okazuje się, że antysemityczne wypowiedzi przedstawicieli *AfD* nie stoją w sprzeczności z istnieniem w jej obrębie niewielkiej grupy „Żydzi w *AfD*” (*JAfD*). W głoszeniu homofobicznych haseł najwyraźniej nie przeszkadza fakt, że współprzewodnicząca partii Alice Weidel na co dzień mieszka i płaci podatki w Szwajcarii, gdzie żyje w związku z kobietą, urodzoną w Sri Lan- ce producentką filmową i wspólnie wychowują dwójkę adoptowanych dzieci

(Wanat 2019). Mimo to, znajduje się w gronie polityków, których pracę niemieccy obywatele cenią sobie najbardziej. Trzeba zaznaczyć, że wielu działaczy, jak i członków opuściło szeregi partii w proteście przeciwko ostremu zwrotowi w prawo i propagowanym treściom do złudzenia przypominającym te z okresu narodowego socjalizmu (*Die AfD schrumpft* 2022). „Przedstawiciele *AfD* pojawiają się wszędzie i nazywają innych »zdrajcami narodu« lub »wrogami Niemiec«. Albo rozpoczynają dyskusje słowami: polowanie rozpoczęte. *AfD* przyjmuje ton, jaki znaliśmy dotąd tylko od *NPD*” (*Premier Saksonii* 2019; van Ackeren 2019; Kałabunowska 2021) – mówił w jednym z wywiadów premier Saksonii Michael Kretschmer. Łatka populistów, ekstremistów, ani nawet – jak w przypadku turyngińskiego działacza Björna Höckego – „faszystów” czy „nazistów” nie zaszkodziły wizerunkowi (Neu, Pokorny 2019: 5; *Verwaltungsgericht entscheidet* 2019; Majiç 2023), bo jak wyjaśnia szef *AfD* w Turyngii Stefan Möller „jesteśmy bezkompromisowi, jeśli chodzi o naszą linię partyjną. Mówimy o sprawach, za które obrywa się nam od innych [...] Ale ludzie to doceniają” (*AfD auf dem Weg zur „Legia Ost”* 2021).

Wschodniemieccy wyborcy

Głosowanie na partię o skrajnie prawicowych poglądach, zagrażającą demokratycznemu państwu, należy potraktować jako jednoznaczny deklarację jej najzagorzalszych zwolenników. Ich trzonu nie stanowią już zachodniemieckie elity intelektualne i gospodarcze, lecz sympatycy z nowych krajów federacji (Niedermayer, Hofrichter 2016: 267–284). W przeliczeniu na 100 000 mieszkańców przodują pod tym względem Saksonia – 55,7, Saksonia-Anhalt – 63,6 i Turyngia – 60,3, na drugim końcu tego zestawienia znalazły się Hanower – 21,7 i Brema – 15,5 (Janson 2021a). Jednakże nie rekrutują się oni spośród wcześniejszych wyborców innych partii, ponieważ ok. 80% przedtem z żadną się nie utożsamiało, a niejedyn nigdy nawet nie głosował (tzw. *Nichwähler*). W opinii politologa Heinricha Oberreutera te liczby dowodzą, że *AfD* jest w stanie zmobilizować ludzi, którzy w przeszłości nie czuli się reprezentowani przez którekolwiek z pozostałych ugrupowań, a teraz stwierdzają: „w końcu jest ktoś, kto mówi to, co myśle” (Gathmann 2019).

W tym miejscu należy dodać, że innym ugrupowaniem, które z sukcesem walczy o wschodniemiecki elektorat jest plasująca się po przeciwnej stronie politycznego spektrum *Die Linke*, spadkobierczyni eneradowskich komunistów. Większość wschodnich Niemców uważa, że ich interesy najlepiej reprezentują

właśnie ona (38%)⁸ (Fahrn 2023) oraz *AfD* (36%). Jednakże przy rosnących notowaniach ta ostatnia pozbawiona jest zdolności koalicyjnej, co destabilizuje scenę polityczną oraz komplikuje proces formowania gabinetów w poszczególnych krajach, ponieważ żadna z pozostałych partii nie chce wejść z nią w sojusz rządowy. Zamiast tego tworzą one alianse ze sobą, czasem w egzotycznych jak na niemieckie warunki konstelacjach⁹, tylko po to, „by trzymać *AfD* z dala od władzy”, co z kolei „nie jest dobrym rozwiązaniem dla demokracji w Niemczech” (Thurau 2021). To dodatkowy argument dla polityków Alternatywy dla Niemiec – dopóki tamci rządzą, nic się nie zmieni.

Populistyczni deputowani pozostają więc w opozycji, a ławy poselskie zamieniają w trybuny do głoszenia swych radykalnych poglądów, przy tym prowokują nie stroniąc od kontrowersyjnej retoryki (Steffen 2019). Niejednokrotnie dochodziło na tym tle do lokalnych skandali, np. gdy Stephan Brandner – „najwścieklejszy poseł Turynгии” – został wykluczony z obrad landtagu za obelgi rzucane pod adresem posłów Zielonych, których nazywał „kokainistami” (*Koksnasen*) i „pedofilami” (*Kinderschänder*), podobnie jak Andreas Kalbitz w parlamencie Brandenburgii, gdzie określił chadeka Steevena Bretza mianem „Goebbelsa dla biednych”. Z kolei Carsten Hütter w ramach zapytania poselskiego domagał się ujawnienia liczby Romów i Sinti mieszkających w Saksonii, ale także informacji, ilu spośród nich obecnie nie uczęszcza do szkoły, jest bezdomnych lub otrzymuje zasiłki państwowe (*Sozialverbände entsetzt* 2018). Takimi wypowiedziami *AfD* wysyła swojemu elektoratowi przekaz, że tworzą ją ludzie, którzy nie boją się podejmować trudnych, niewygodnych, a nawet niepoprawnych politycznie tematów i poważnie traktują problemy swoich sympatyków.

Kim w nowych krajach federacji jest przeciętny wyborca *AfD*: ile ma lat, jakiej jest płci, jak sytuuje się on społecznie? Co skłania go do oddawania głosu na tę kontrowersyjną pod wieloma względami partię? W powszechnym wyobrażeniu to osoby zarabiające mało albo wcale, zdane na pomoc państwa odbieraną jako niewystarczająca, gorzej wykształcone, pod wieloma względami

⁸ Przy okazji ostatnich wyborów do wschodniemieckich landtagów tego zdania było: 26% Brandenburczyków (2019), 25% Saksończyków (2019), 25% mieszkańców Meklemburgii-Pomorza Przedniego (2021), 24% Saksonii-Anhaltu (2021) oraz 40% Turynгии (2019). Natomiast z sondażu przeprowadzonego w połowie stycznia 2023 r. przez „Berliner Morgenpost” wspólnie z *RBB-Abendschau* wynikało, że na *Die Linke* zagłosuje 14% Berlińczyków ze wschodniej części miasta, a 8% z zachodniej.

⁹ *CDU-SPD-Zieloni*, czyli kenijska – nazywana tak od barw tworzących je ugrupowań, które składają się na flagę Kenii – jak w Brandenburgii i w Saksonii; „koalicja niemiecka” (*CDU-SPD-FDP*) w Saksonii-Anhalcie czy sojusz *CDU-Lewica-SPD-Zieloni* w Turynгии.

znajdujące się na upośledzonej pozycji o głębokim poczuciu doznanej niesprawiedliwości. W związku z powyższym na łamach prasy zastanawiano się, czy *AfD* z partii profesorów nie przekształciła się w partię prekariuszy (*AfD wandelt sich* 2016). Z pewnością znajdują się i tacy, jednakże swój sukces zawdzięcza ona nie emerytom lub najmłodszemu elektoratowi, lecz mężczyznom – przede wszystkim młodym i w średnim wieku (25-59 lat), szczególnie podatnym na populistyczną retorykę.

Starsi wyborcy głosują na nią rzadko, ponieważ z reguły mają już ugruntowane preferencje polityczne (*CDU/CSU*, Lewica, *SPD*) i nowym stronnictwom trudno jest ich pozyskać. Oprócz tego wielu odstręczają prawicowo-nacjonalistyczne hasła niektórych polityków *AfD*. Pewną rolę mogą też odgrywać wspomnienia z okresu wojny i po jej zakończeniu. Z kolei wśród Niemców poniżej 25 roku życia rosnącą popularnością cieszą się Zieloni. W tej grupie osiągnęli oni znakomite wyniki w ostatnich wyborach do landtagów, np. w Brandenburgii (27%), Meklemburgii-Pomorzu Przednim (20%) oraz Saksonii (20%).

Badania wskazują, iż zarówno partia Zielonych, jak i *AfD* nie są zakotwiczone w konkretnej grupie społecznej, za to dzięki nieskomplikowanemu przekazowi potrafią skupić licznych zwolenników wokół jednej ważkiej, aktualnie dyskutowanej idei: pierwsi – ekologii i ochrony klimatu, drudzy – bezpieczeństwa ekonomicznego, publicznego i społecznego (Razum 2019). To bardzo ważne zagadnienia z punktu widzenia ludzi, którzy dopiero planują swą przyszłość i stoją u progu życia zawodowego.

Obie partie punktuja również za formę zorganizowania, nie tak zinstytucjonalizowaną jak pozostałe stronnictwa, lecz bardziej przypominającą oddolny, bliski obywatelom ruch. Mocną pozycję *AfD* posiada w regionach wiejskich lub doświadczonych przez silną dezindustrializację, narażonych na odpływ ludności i zagrożonych zapaścią ekonomiczną. Ich mieszkańcy, zwłaszcza młodzi, czują się pozostawieni sami sobie w poczuciu, że nic się tam nie dzieje i nikt się nimi nie interesuje, a pandemia tylko wzmocniła poczucie porażki. Lukę po dawnym życiu towarzyskim np. w klubach młodzieżowych, udało się wypełnić *AfD*. Jak mówi jeden z regionalnych liderów młodzieżowej przybudówki Rolf Weigand: „Musimy zatrzymać naszych młodych ludzi tutaj, w regionie” (Mischke 2019).

Socjolog Klaus Hurrelmann zwrócił też uwagę na stworzenie skutecznych kanałów wymiany informacji pomiędzy politykami a najmłodszym pokoleniem, funkcjonującym bardziej w świecie mediów społecznościowych niż takich środków masowego przekazu jak telewizja czy prasa: „*AfD* ma jedną z najnowocześniejszych struktur komunikacyjnych w historii. Bardzo cyfrową,

bardzo szybko. Inne partie muszą wyciągnąć z tego wnioski, zamiast tylko narzekać na utratę głosów. Tradycyjne partie – słusznie – stale wyrażają obawy dotyczące narodowosocjalistycznych idei *AfD*. Młodzi ludzie jednak ich nie podzielają” (Razum 2019) – podkreśla. Klikalność mają zapewnić zwłaszcza skandalizujące wystąpienia polityków, które potem trafiają do Internetu pod prowokującymi tytułami. Nie bez przyczyny mówi się, że *AfD* to „partia z Facebooka”, gdzie śledzi ją ponad pół miliona fanów (Statista Research Department 2023). To zresztą zamierzone działania, czego nie kryje Nikolaus Kramer, znany z kontrowersyjnych wypowiedzi przewodniczący frakcji w parlamencie Meklemburgii-Pomorza Przedniego i przyznaje, że planując 10-minutową przemowę wykorzystuje tylko połowę czasu, a „reszta to już show w landtagu” (Henffler 2023).

Biorąc pod uwagę kryterium płci, elektorat tej partii jest zdecydowanie męski. Przykładowo, w ostatnich głosowaniach do landtagów w Brandenburgii zdobyła ona poparcie 14,2% wyborczyń i 23,5% wyborców, natomiast w Turynгии odpowiednio 18% i 28%. Z kolei badając strukturę społeczną należy uwzględnić dwie kwestie: jakie grupy społeczne składają się na ogół wyborców, w której *AfD* cieszy się szczególną popularnością, a w której nie. Dopiero skorelowanie tych dwóch czynników pozwala wyciągnąć wnioski (Niedermayer, Hofrichter 2016: 270). Z analiz wynika, że sympatii dla niej nie warunkuje wysokie bezrobocie ani znaczny odsetek obcokrajowców. Mimo że wśród zwolenników 25% stanowią robotnicy i bezrobotni, w zdecydowanej większości są to osoby o stabilnej sytuacji zawodowej, ze średniego szczebla drabiny społecznej, m.in. pracownicy administracyjno-biurowi, urzędnicy czy prowadzący własną działalność gospodarczą. Alternatywa dla Niemiec nie jest więc „partią prostych ludzi” jak twierdzi jeden z jej liderów Alexander Gauland. Badacze demaskują tę retoryczną „socjalną fasadę” ugrupowania dowodząc, iż pomimo nasilonej narracji w tym zakresie, w praktyce ma ono neoliberalne zapatrywania na politykę społeczno-ekonomiczną (Pühringer, Beyer, Kronberger 2021). Pod względem wykształcenia jej wyborcy też plasują się pośrodku. To najczęściej osoby ze średnim wykształceniem lub te, które wprawdzie studiowały, lecz nie zdobyły dyplomu wyższej uczelni. Natomiast niskie notowania ma wśród absolwentów uniwersytetów i emerytów. Ilustruje to choćby przekrój zawodowy obywateli w wyborach do saksońskiego landtagu w 2019 r., w których swój głos na nią oddawali głównie bezrobotni i robotnicy, najrzadziej zaś seniorzy.

Zatem Alternatywę dla Niemiec we wschodnich krajach w stopniu ponadprzeciętnym wybierają pracujący mężczyźni o średnim poziomie wykształcenia, zamieszkali w regionach, gdzie w konsekwencji emigracji wielu mieszkańców jest mało dzieci i wielu emerytów, istnieje tam więc wyraźna nadwyżka

kawalerów w wieku produkcyjnym. Do tego, zwykle w połączeniu z niską gęstością zaludnienia, dochodzą duże braki w infrastrukturze publicznej oraz mała lub żadna dynamika gospodarcza. Oddziaływanie otoczenia na postawy wobec polityki potwierdziły badania przeprowadzone w 2019 r. w związku z wyborami krajowymi w Brandenburgii, Saksonii i Turyngii (Brachert, Holtmann, Jaeck 2019: 6–7). Wschód Niemiec to kraina „złamanych życiorysów” (Lehmann 2021). Bez wzrostu demograficznego lub imigracji przy jednoczesnym wyludnianiu się tych obszarów, powyższa sylwetka przeciętnego wyborcy utrzyma się w kolejnych latach.

Zakończenie

Alternatywa dla Niemiec w ciągu dekady istnienia przeszła długą drogę, a jej profil programowy zmienił się diametralnie. W konsekwencji przeobraziła się ona w partię społecznego protestu, skupiającą narzekających na sytuację w kraju Niemców. W ostatnich latach aktywność oraz retoryka partii uległy tak daleko idącej radykalizacji, że w marcu 2022 r. Federalny Urząd Ochrony Konstytucji zakwalifikował całą *AfD* – po raz pierwszy w historii dotyczy to ugrupowania zasiadającego w *Bundestagu* – jako podejrzaną o prawicowy ekstremizm¹⁰.

Jednocześnie punkt ciężkości jej oddziaływania przesunął się zdecydowanie na wschód kraju, gdzie z powodzeniem walczy o elektorat (pewne odstępstwo stanowi Berlin z racji wcześniejszego podziału). W 2019 r. wybory w Saksonii i Turyngii przyniosły jej ogromnąwyżkę notowań – poprawiła rezultaty w porównaniu z 2014 r. W kolejnych latach zwolenników oddawania na nią głosów skłaniały tematy takie jak polityka migracyjna, krytyka obostrzeń związanych z pandemią, bezpieczeństwo socjalne oraz sprawy gospodarcze i zatrudnienia. Doceniają oni starania na rzecz ograniczenia napływu uchodźców do Niemiec, ich zdaniem lepiej niż inne ugrupowania rozumie ona obawy i potrzeby obywateli oraz jest jedyną partią, poprzez którą mogą zaprotestować przeciwko bieżącej polityce (*Wer wählte die AfD* 2021). Dzięki politykom *AfD* czują, że wreszcie ktoś o nich zadbał (*Kümmerer vor Ort*) (Clasmann, Schmitt-Roschmann, sve, DPA 2021).

¹⁰ W tym kontekście zwraca uwagę opublikowana w czerwcu 2023 r. przez Hendrika Cremera z Niemieckiego Instytutu Praw Człowiek analiza uwarunkowań, które mogłyby stać się podstawą delegalizacji *AfD* pt. *Analyse. Warum die AfD verboten werden könnte. Empfehlungen an Staat und Politik*, Berlin 2023.

Najnowsze sondaże wskazują, że na Wschodzie Alternatywa dla Niemiec mogłaby liczyć na co trzeci głos, stałaby się tym samym czołową siłą polityczną (Gehrke 2023; *Rekord: Jeder dritte Ostdeutsche* 2023; ZDF-Politbarometer 2023). Ma już na swym koncie pierwszy, w pewnym sensie historyczny, sukces po tym, jak 25 czerwca 2023 r. mieszkańcy południowoturyngeńskiego Sonnebergu, najmniejszego powiatu w nowych krajach federacji, wybrali na starostę polityka *AfD* Roberta Sesselmanna (*Historyczne zwycięstwo* 2023). Politolog Jürgen Falter podkreśla symboliczne znaczenie tego zwycięstwa wyborczego, chodzi tu bowiem „o urząd na szczeblu powiatu, a nie tylko sołtysa. I to w kraju związkowym kierowanym przez lewicowego premiera” (Geisler 2023). W jego opinii ośmieli to działacze *AfD* do sięgania po więcej i skonsoliduje elektorat.

Ów lokalny triumf dowodzi, że partia zręcznie gromadzi głosy osób coraz bardziej zawiedzionych polityką rządu federalnego. W ich oczach urasta ona do faktycznej alternatywy dla pozostałych stronnictw, nierzadko pochłoniętych wewnętrznymi konfliktami w stopniu większym niż sprawami obywateli. Owo „przerwanie tamy” wywołało szeroką reakcję elit rządzących, prowokując pytanie o przyczyny oraz – co istotne – współodpowiedzialność za ten stan rzeczy (*Parteien reagieren besorgt* 2023)¹¹. Jeszcze nie przebrzmiały echa wydarzeń z Sonnebergu, a Alternatywa dla Niemiec mogła cieszyć się kolejnym sukcesem, tydzień później – 2 lipca – w położonym w Saksonii-Anhalcie niewielkim Raguhn-Jeßnitz pierwszym burmistrzem z jej ramienia został Hannes Loth (*Niemiecka skrajnie prawicowa partia* 2023).

Komentatorzy życia politycznego naszego zachodniego sąsiada wielokrotnie podkreślali, że choć na razie jest to raczej wybór w proteście niż z przekonania, jednakże stanowi ważny sygnał ostrzegawczy dla elity władzy, którego nie wolno ignorować. To nauczka dla Zachodu za lata traktowania z wyższością i prawienia morałów, czy – jak to określił były opozycjonista z NRD Klaus Wolfram – prowadzenia przezeń „rozmów z samym sobą” o Wschodzie, a przecież „*AfD* to nie produkt wschodnioniemiecki, lecz jest całkowicie zachodnioniemieckim wytworem” (Wolfram 2019).

Pojawiają się jednak opinie, że tak gwałtownego zwrotu na prawo nie da się już wytłumaczyć tylko głosowaniem niezadowolonych. „Okazuje się, że na Wschodzie jest wiele osób, które politycznie identyfikują się z *AfD*. Łączą ich antydemokratyczne, ultraprawicowe i nacjonalistyczne poglądy” (Lehning

¹¹ Swego czasu za przełamanie tabu uznano wybór na premiera Turynii Thomasa Kemmericha (*FDP*), którym został 5 lutego 2020 r. także dzięki głosom posłów *AfD*. Znalazłszy się w ogniu krytyki ze strony pozostałych partii, mediów oraz opinii publicznej, po 25 godzinach urzędowania podał się do dymisji. Następcą został polityk *Die Linke* Bodo Ramelow.

2021). Prowadzący od wielu lat badania nad konfliktami i przemocą Wilhelm Heitmeyer nie postrzega tego elektoratu jako protestującej klienteli, lecz przekonanych zwolenników „autorytarnego narodowego radykalizmu”. Uważa on *AfD* za partię nowego typu, która łączy w sobie trzy komponenty: autorytarny model porządku społecznego hołdujący tradycyjnemu stylowi życia, silnemu przywództwu, władzy silną ręką i dychotomicznemu światopoglądowi [...]. Do tego dochodzi nacjonalizm, z fantazjami o wyższości niemieckiej kultury, zrewidowaną historiografią i żądaniem »najpierw Niemcy«. A radykalizm polega na agresywnym stylu komunikacji, który jest przeniknięty wrogością wobec określonych grup ludzi” (Sternberg 2023).

Sprawdzianem dla tego kierunku rozwoju mają być najbliższe wybory. Wiosną 2024 r. odbędą się one w Brandenburgii, Saksonii i Turyngii na szczeblu komunalnym, jesienią zaś krajowym, a *AfD* – jak zapewnia A. Weidel – już się do nich przygotowuje i jest gotowa na więcej. Liczy, że tym razem uda się jej przejąć ster rządów w jednym z tych wschodnich krajów związkowych (*AfD hält Regierungsbeteiligung* 2023; *Skóra* 2023).

Bibliografia

- Ackeren van M. (2019, sierpień 3) *Interview mit Sachsens Ministerpräsident Kretschmer: „Von der AfD kommt Tonlage, die wir bisher nur von der NPD kannten“*, „Focus”. https://www.focus.de/politik/deutschland/focus-online-interview-mit-sachsens-ministerpraesident-kretschmer-von-der-afd-kommt-eine-tonlage-die-wir-bisher-nur-von-der-npd-kannten_id_10992400.html (dostęp 10.09.2023).
- AfD auf dem Weg zur „Lega Ost“?* (2021, wrzesień 27), „Süddeutsche Zeitung”. <https://www.sueddeutsche.de/politik/wahlen-afd-auf-dem-weg-zur-lega-ost-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-210927-99-373855> (dostęp 19.09.2023).
- AFP (2022, lipiec 20), *Die AfD schrumpft* (2022), „Frankfurter Allgemeine Zeitung”. <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/die-afd-hat-binnen-eines-jahres-2500-mitglieder-verloren-18185854.html> (dostęp 19.09.2023).
- AFP, DPA / stas (2019, sierpień 3), *Premier Saksonii: AfD brzmi tak jak NPD* (2019), „Deutsche Welle”, <https://p.dw.com/p/3NHYO> (dostęp 10.09.2023).
- Ahrens-Urbaneck S., Geppert K. (red.), (2015), *Politische Kultur in Ost- und Westdeutschland*, „DIW [Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung] Wochenbericht” nr 37.
- Almond G., Powell G.B. (1975), *Kultura polityczna*, Derczyński W., Jasińska-Kania A., Szacki J. (red.), *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, 577–595, Warszawa.
- Bartholomae F. W., Nam C. W., Rafih P. (2022), *Wahlerfolg der AfD und die Flüchtlingskrise: Spielen regionale Disparitäten eine Rolle?*, „Wirtschaftsdienst. Zeitschrift für Wirtschaftspolitik” nr 11: 891–897. doi: 10.1007/s10273-022-3314-1.
- Bergmann K., Diermeier M., Engler J., Fremerey M. (2023), *Zehn Jahre AfD: Der kurze Weg nach Osten*, „IW [Institut der deutschen Wirtschaft]-Kurzbericht” nr 7.

- Bertelsmann Stiftung (2020), *30 Jahre deutsche Einheit. Gesellschaftlicher Zusammenhalt im vereinten Deutschland*, Gütersloh.
- Brachert M., Holtmann E., Jaeck T. (2019), *Einflüsse des Lebensumfelds auf politische Einstellungen und Wahlverhalten. Eine vergleichende Analyse der Landtagswahlen 2019 in drei ostdeutschen Bundesländern*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin.
- Brenke K., Kritikós A. S. (2020), *Wohin die Wählerschaft bei der Bundestagswahl 2017 wanderte*, „DIW Wochenbericht“ nr 17: 300–310.
- Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat (2020), *Abschlussbericht der Kommission „30 Jahre Friedliche Revolution und Deutsche Einheit“* (2020). <https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/DE/veroeffentlichungen/2020/abschlussbericht-kommission-30-jahre.html> (dostęp 19.09.2023).
- Bundesministerium für Wirtschaft und Energie (2021), *Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der Deutschen Einheit*, Deutscher Bundestag 19. Wahlperiode, Drucksache 19/31840.
- Bundesregierung (2022, październik 10). „Aus Regierungskreisen“ – Folge 50. *32 Jahre Einheit: Ostbeauftragter trifft „Ost-West“-Autorin* (2022). <https://www.bundesregierung.de/breg-de/themen/deutsche-einheit/aus-regierungskreisen-schneider-2132808> (dostęp 10.09.2023).
- Bundestagswahl (2021), <https://www.bundeswahlleiterin.de/bundeswahlleiter.html> (dostęp 10.09.2023).
- Ciszewski W. (2020, lipiec 5), *Czy wysoka frekwencja wyborcza jest zawsze dobra dla demokracji?*, „Gazeta Wyborcza”. <https://wyborcza.pl/7,75968,26099772,czy-wysoka-frekwencja-wyborcza-jest-zawsze-dobra-dla-demokracji.html> (dostęp 10.09.2023).
- Clasmann A.-B., Schmitt-Roschmann V., sve, DPA (2021, wrzesień 27), *Drastisches Ost-West-Gefälle: Wird die AfD eine „Lega-Ost“?*, „Der Stern”. <https://www.stern.de/politik/deutschland/die-afd-bei-der-bundestagswahl--drastisches-ost-west-gefalle-30777374.html> (dostęp 19.09.2023).
- Cremer H. (2023), *Analyse. Warum die AfD verboten werden könnte. Empfehlungen an Staat und Politik*, Deutsches Institut für Menschenrechte, Berlin.
- Decker O., Kiess J., Brähler E. (2023), *Autoritäre Dynamiken und die Unzufriedenheit mit der Demokratie – Die rechtsextreme Einstellung in den ostdeutschen Bundesländern*, „EFBI [Else-Frenkel-Brunswik-Institut] Policy Paper” nr 2.
- Der Beauftragte der Bundesregierung für Ostdeutschland (2023), *Ostdeutsche in Führungspositionen. Bundeskonzept zur Steigerung des Anteils von Ostdeutschen in Führungspositionen der Bundesverwaltung* (2023). <https://www.ostbeauftragter.de/resource/blob/2038516/2160276/cccb2b-f342acea3c12e9d6983d487519/bundeskonzept-data.pdf?download=1> (dostęp 19.09.2023).
- Deutscher Bundestag (2022), *Bericht des Beauftragten der Bundesregierung für Ostdeutschland 2022. Ostdeutschland. Ein neuer Blick* (2022). <https://www.bundesregierung.de/resource/blob/974430/2129976/a63ea9d17b1a3c6063933f9a2e68c345/bericht-des-ostbeauftragten-data.pdf> (dostęp 19.09.2023).
- Deutschlandfunk Kultur (2021, wrzesień 27), *Erfolge der AfD. Weshalb die Rechten im Osten so stark sind*, M. Quent im Gespräch mit N. Dittmer (2021). www.deutschlandfunkkultur.de/erfolge-der-afd-weshalb-die-rechten-im-osten-so-stark-sind-100.html (dostęp 10.09.2023).
- Diekmann N. (2023, czerwiec 4), *AFD profitiert von Ungereimtheiten. AfD Mitglieder*. <https://www.zdf.de/nachrichten/heute-journal/afd-umfrage-rekorde-100.html> (dostęp 10.09.2023).
- dpa, ces (2018, kwiecień 22), *Sozialverbände entsetzt über AfD-Anfrage zu Behinderten* (2018), „Die Zeit online”. <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2018-04/alternative-fuer-deutschland-kleine-anfrage-bundestag-behinderte-kritik> (dostęp 10.09.2023).
- dpa (2023, styczeń 2), *AFD hält Regierungsbeteiligung 2024 „absolut für realistisch”* (2023), „Frankfurter Allgemeine Zeitung”.

- dpa/mol (2016, marzec 21), *AfD wandelt sich von Professoren- zur Prekariats-Partei* (2016), „Welt“. <https://www.welt.de/politik/deutschland/article153514296/AfD-wandelt-sich-von-Professoren-zur-Prekariats-Partei.html> (dostęp 10.09.2023).
- Fahrn J. (2023), *Umfrage: Diese Partei soll nächsten Berliner Senat führen*, „Berliner Morgenpost“ 18 stycznia, <https://www.morgenpost.de/berlin/article237404313/berlin-wahl-2023-senat-wahl-umfrage-berlin-trend-spd-cdu-gruene-linke-giffey-jarasch-wegner.html> (dostęp 10.09.2023).
- Fiedler M., Monath H. (2022, październik 2), „Keine Partei bewirtschaftet die Angst so stark“: *Die Strategie der AfD beginnt aufzugehen*, „Tagesspiegel“.
- Gärtner R. (2017), *Konstruierter Hass*, „Neue Gesellschaft. Frankfurter Hefte“ nr 5: 23–26.
- Gathmann M. (2019, wrzesień 27), *In diesen Parteien waren AfD-Mitglieder vorher aktiv* (2019), „Cicero. Magazin für politische Kultur“.
- Gehrke Ch. (2023, maj 7), *Sonntagsfrage: AfD in Ostdeutschland klar die stärkste Partei*, „Berliner Zeitung“.
- Geisler S. (2023, czerwiec 26), *Wut-Wahl in Sonneberg. Warum die AfD plötzlich so groß ist und wie sie wieder schrumpfen könnte*, „Bild“.
- Gelles K. (2021), *Pokolenie przelomu*, Ruchniewicz K., Zybura M. (red.), *Słownik współczesnej kultury krajów języka niemieckiego*, t. 2, 225–226, Poznań.
- Götze G. (2013, wrzesień 24), *Professoren und Protestwähler*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung“.
- Hacker M., Maiwald S., Staemmler J. i in. (red.) (2012), *Dritte Generation Ost. Wer wir sind, was wir wollen*, Bonn.
- Heining J., Jahn D., Rossen A. i in. (2023), *Regionale Arbeitsmarktprognosen (Stand: März 2023)*, „IAB [Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung]-Forum“. doi: 10.48720/IAB.FOO.20230403.01.
- Henfler H. (2023, maj 2), *Das Phänomen AfD untersucht: Mit Skandal und Show im Landtag MV*, „Schweriner Volkszeitung“. <https://www.svz.de/deutschland-welt/mecklenburg-vorpommern/artikel/phaenomen-afd-mit-skandal-und-show-im-landtag-mv-44260791> (dostęp 10.09.2023).
- Hensel J. (2019, sierpień 23), *Ostdeutschland: Ihr und Wir*, „Die Zeit“. <https://www.zeit.de/gesellschaft/zeitgeschichte/2019-08/ostdeutschland-kolonialismus-westen-wende-postcolonial-studies> (dostęp 10.09.2023).
- Hermann D. (2016), *Pegida w Dreźnie i w innych miastach – coś więcej niż prawicowy populizm?*. https://pl.boell.org/sites/default/files/uploads/2016/01/polityka_protestu_niemcy_herrmann.pdf (dostęp 10.09.2023).
- Infratest dimap (2019), *Umfragen in der Übersicht: 30 Jahre Mauerfall*. <https://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/umfragen/aktuell/30-jahre-mauerfall/> (dostęp 10.09.2023).
- Infratest dimap (2023), *ARD-DeutschlandTREND*. <https://www.infratest-dimap.de/umfragen-analysen/bundesweit/ard-deutschlandtrend/2023/juli/> (dostęp 10.09.2023).
- Janson M. (2021a), *Anzahl der Parteimitglieder der AfD je 100.000 EinwohnerInnen 2021*. <https://de.statista.com/infografik/19147/afd-mitglieder-je-100000-einwohner-in-den-bundeslaendern/> (dostęp 10.09.2023).
- Janson M. (2021b), *So haben Ost und West gewählt*. <https://de.statista.com/infografik/25874/zweitstimmenanteil-der-parteien-bei-der-bundestagswahl-2021-in-ost-und-westdeutschland/> (dostęp 10.09.2023).
- JF-Online (2023, czerwiec 8), *Rekord: Jeder dritte Ostdeutsche würde AfD wählen* (2023), „Junge Freiheit“. <https://jungefreiheit.de/politik/deutschland/2023/ostdeutsche-afd/> (dostęp 10.09.2023).
- Kałabunowska A. (2021), *Skrajna prawica we współczesnych Niemczech. Ujęcie ideologiczne*, Poznań.
- Kirst V. (2023, lipiec 7), „Tabu upadło”. *Konserwatyści w całej Europie łączą siły ze skrajną prawicą*. <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/gdzie-w-europie-skrajnie-prawicowe-partie-staja-sie-akceptowalne/lgx7eyk> (dostęp 10.09.2023).

- Kohlmaier M. (2022, luty 7), *Ostbeauftragter Carsten Schneider: „Viele Westdeutsche haben Nachholbedarf“*. Ein Interview von Matthias Kohlmaier (2022), Web.de. <https://web.de/magazine/politik/ostbeauftragter-carsten-schneider-westdeutsche-nachholbedarf-36577020> (dostęp 10.09.2023).
- Koźbiał K. (2020), *Alternatywa dla Niemiec – populistyczne ugrupowanie jako zagrożenie dla stabilności systemu politycznego Niemiec*, Chałupczak H., Marzęda-Młynarska K., Pietras M. i in. (red.), *Zagrożenia bezpieczeństwa w procesach globalizacji: zagrożenie polityczne*, 363–379, Lublin.
- Kozerski M. (2018), *Kultura gościnności i problematyka migracyjna w niemieckiej debacie publicznej w okresie przed i po wyborach do Bundestagu w 2017 r.*, Kruk A., Wyligiąła H. (red.), *Wybory w Niemczech w 2017 r. z perspektywy politologicznej*, 87–101, Wrocław.
- Kubiak P. (2013), *Alternatywa dla Niemiec (AfD) – nowa siła na niemieckiej scenie politycznej?*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego” nr 127.
- Kubiak P. (2015), *Kancelarz Angela Merkel w ogniu krytyki*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego” nr 193.
- Lehmann A. (2021), *Es geht ums Eingemachte*, „Die Tageszeitung” maj 29, <https://taz.de/Landtagswahl-in-Sachsen-Anhalt/!5771229/> (dostęp 10.09.2023).
- Lehning T., (2021, wrzesień 27), *Ostdeutschland wählt die AfD nicht aus Protest*. <https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/wahlen/bundestagswahl/wahlanalyse-ergebnis-afd-osten-cdu-100.html> (dostęp 10.09.2023).
- Lohse E. (2023, wrzesień 3), *Aufschwung der AfD. Was viele nicht mehr hören wollen*. <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/aufschwung-der-afd-was-viele-waehler-nicht-mehr-hoeren-wollen-19144853.html> (dostęp 10.09.2023).
- Macala J. E. (2017), *PEGIDA – polityczny ruch protestu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia Sectio K” nr 2: 155–171. doi: <http://dx.doi.org/10.17951/k.2017.24.2.155>.
- Majić D. (2023, lipiec 4), *Demonstranten dürfen AfD-Politiker Björn Höcke als „Nazi“ bezeichnen*, „Tagesschau”. <https://www.tagesschau.de/inland/regional/hessen/hr-staatsanwaltschaft-frankfurt-demonstranten-duerfen-bjoern-hoecke-als-nazi-bezeichnen-100.html> (dostęp 10.09.2023).
- Mischke J. (2019, sierpień 31), *Meet the AfD youth*, „Politico”. <https://www.politico.eu/article/meet-the-afd-youth-germany-regional-election-far-right/> (dostęp 10.09.2023).
- Mitteldeutscher Rundfunk (2022), *Der lange Weg nach oben. Wie es Ostdeutsche in die Eliten schaffen*. <https://www.mdr.de/themen/dnadesostens/projekt/studie-der-lange-weg-nach-oben-100.html> (dostęp 19.09.2023).
- Mitteldeutscher Rundfunk (2020), *Datenauswertung zum Wahlverhalten in Ost- und Westdeutschland*. <https://www.mdr.de/geschichte/zeitgeschichte-gegenwart/politik-gesellschaft/wer-braucht-den-osten-politik-daten-grafiken-100.html?q=%20%20Wahlverhalten%20in%20Ost-%20und%20Westdeutschland> (dostęp 10.09.2023).
- Mitteldeutscher Rundfunk (2023), *Drei Viertel finden, der Westen prägt den Blick auf den Osten*. <https://www.mdr.de/nachrichten/deutschland/gesellschaft/umfrage-meinung-ost-west-oschmann-100.html> (dostęp 10.09.2023).
- Neu V. (2013), *Bundestagswahl in Deutschland am 22. September 2013. Wahlanalyse. Endgültiges Wahlergebnis*, Konrad-Adenauer-Stiftung, Berlin.
- Neu V., Pokorny S. (2019), *Wahlanalyse. Landtagswahl in Thüringen am 27. Oktober 2019*, Konrad-Adenauer-Stiftung, Berlin.
- Nieder Mayer O., Hofrichter J. (2016), *Die Wählerschaft der AfD: Wer ist sie, woher kommt sie und wie weit rechts steht sie?*, „Zeitschrift für Parlamentsfragen” nr 2: 267–284. doi: <https://doi.org/10.5771/0340-1758-2016-2-267>.
- Nimz U. (2021, maj 7), *Pegida ist eine „erwiesen extremistische Bestrebung“*, „Süddeutsche Zeitung”.
- Orzechowski M. (2023), *Dziurawy kordon*, „Polityka” nr 29.

- Oschmann D. (2023), *Der Osten: eine westdeutsche Erfindung: Wie die Konstruktion des Ostens unsere Gesellschaft spaltet*, Berlin.
- p.mal (2023, czerwiec 26). *Historyczne zwycięstwo AfD w wyborach lokalnych* (2023), „Rzeczpospolita”.
- p.mal (2023, lipiec 3), *Niemiecka skrajnie prawicowa partia AfD wygrywa kolejne wybory* (2023), „Rzeczpospolita”. <https://www.rp.pl/polityka/art38687901-niemiecka-skrajnie-prawicowa-partia-afd-wygrywa-kolejne-wybory> (dostęp 19.09.2023)
- Parteien reagieren besorgt auf AfD-Wahlsieg in Sonneberg* (2023, czerwiec 27), „Die Zeit”. https://www.youtube.com/watch?v=05kfZcI6p_8 (dostęp 10.09.2023).
- Patton D.F. (2019), *Protest Voting in Eastern Germany: Continuity and Change Across Three Decades*, „German Politics and Society” nr 3: 72–88. doi: <https://doi.org/10.3167/gps.2019.370306>
- Patzelt W. J. (2007), *Politische Kultur und innere Einheit. Eine Bilanz der Wiedervereinigung*, Borchard M.(red.), *Politische Kultur in den neuen Ländern. Zum Stand der inneren Einheit – eine Zwischenbilanz*, 7–42, Sankt Augustin-Berlin.
- Petersen T. (2020, październik 23), *Allensbach-Umfrage: Die Ostdeutschen sind selbstbewusster*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”.
- Pięciak W. (2023), *Niemcy: AfD na fali wznoszącej*, „Tygodnik Powszechny” nr 29.
- Pühringer S., Beyer K. M., Kronberger D. (2021), *Soziale Rhetorik, neoliberale Praxis. Eine Analyse der Wirtschafts- und Sozialpolitik der AfD*, „OBS [Otto-Brenner-Stiftung]-Arbeitspapier” nr 52.
- Razum J. (2019, październik 15), *Interview: Warum wählen junge Leute die AfD?*, Friedrich-Naumann-Stiftung. <https://www.freiheit.org/de/gesellschaft-interview-warum-waehlen-junge-leute-die-afd> (dostęp 10.09.2023).
- Rennefanz S. (2013), *Eisenkinder. Die stille Wut der Wendegeneration*, München.
- Sekula P. (2009), *Kultura polityczna a konsolidacja demokracji*, Kraków.
- Skóra M. (2023, luty 13), *Nasz kraj przede wszystkim*. *Dziesięć lat skrajnie prawicowej AfD w Niemczech*, Polityka.pl. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/2201558,1,nasz-kraj-przedewszystkim-dziesiec-lat-skrajnie-prawicowej-afd-w-niemczech.read> (dostęp 10.09.2023).
- SPD-Landesverband Sachsen (2021, październik 2), *Aufbauleistung der Ostdeutschen anerkennen, Angst vor der nächsten Transformation nehmen* (2021), „Leipziger Zeitung”. <https://www.l-iz.de/melder/wortmelder/2021/10/aufbauleistung-der-ostdeutschen-anerkennen-angst-vor-der-naechsten-transformation-nehmen-413444> (dostęp 19.09.2023).
- Statista Research Department (2022), *Anzahl der Parteimitglieder der AfD von 2013 bis 2021*, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/730862/umfrage/mitgliederentwicklung-der-afd/> (dostęp 10.07.2023).
- Statista Research Department (2023), *Ausgewählte Parteien in Deutschland nach der Anzahl der Fans bei Facebook im Juni 2023*, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/726002/umfrage/parteien-in-deutschland-nach-der-anzahl-der-fans-bei-facebook/> (dostęp 10.07.2023).
- Steffen T. (2019, sierpień 22), *Hauptsache Applaus*, „Die Zeit online”. <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2019-08/afd-ostdeutschland-landtage-wahlkampf-programm> (dostęp 10.09.2023).
- Steppat T. (2021, maj 28), *F.A.Z. Podcast für Deutschland. Ostbeauftragter über AfD-Wähler: „Nach 30 Jahren nicht in der Demokratie angekommen”*. <https://www.faz.net/podcasts/f-a-z-podcast-fuer-deutschland/ostbeauftragter-ueber-afd-waehler-nach-30-jahren-nicht-in-der-demokratie-angekommen-17363632.html#void> (dostęp 10.09.2023).
- Sternberg J. (2023), *„Das Potenzial der AfD ist im Westen noch weitgehend unausgeschöpft”*, <https://www.rnd.de/politik/afd-soziologe-heitmeyer-sieht-potenzial-im-westen-unausgeschoepft-7TUZWR-WOJVEE7KKWLSGU5PIBYI.html> (dostęp 10.09.2023).

- Süßmann J. (2019, maj 28), *Frank Richter: Wahlergebnis löst größte Befürchtungen aus*. <https://www.evangelisch.de/inhalte/156460/28-05-2019/frank-richter-wahlergebnis-loest-groesste-befuerchtungen-aus> (dostęp 10.09.2023).
- Syska M. (2023), *Populizm: nie przyczyna, nie recepta, lecz objaw kryzysu. Komentarz*, Warszawa.
- Thumfart A. (2001), *Politische Kultur in Ostdeutschland*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” B 39–40: 6–14.
- Thurau J. (2021, czerwiec 4), *Saksonia-Anhalt. Wszyscy przeciw AfD*, „Deutsche Welle”. <https://p.dw.com/p/3uOTT> (dostęp 10.09.2023).
- Tsp (2019, wrzesień 28), *Verwaltungsgericht entscheidet: AfD-Politiker Björn Höcke darf als „Faschist“ bezeichnet werden* (2019), „Der Tagesspiegel”.
- Umfragehoch. *AfD-Vize Gauland sieht Flüchtlingskrise als Geschenk*, (2015, grudzień 12), „Der Spiegel”.
- Unrechtsstaat oder nicht? *Neue Kontroverse über DDR – Wolfgang Thierse im Interview*, (2010, sierpień 23), Domradio.de. <https://www.domradio.de/artikel/neue-kontroverse-ueber-ddr-wolfgang-thierse-im-interview> (dostęp 10.09.2023).
- Wählerwanderung: *Wer Union wählte* (2013, wrzesień 22), „Süddeutsche Zeitung”.
- Wanat E. (2019), *Alice Weidel – tęczowa twarz skrajnej prawicy*, „Polityka” nr 12.
- Wer wählte die AfD – und warum?* (2021, wrzesień 26), „Tagesschau”. <https://www.tagesschau.de/wahl/archiv/2021-09-26-BT-DE/umfrage-afd.shtml> (dostęp 10.09.2023).
- Wolfram K. (2021, styczeń 15), *Der Mutige wird wieder einsam*, „Bundeszentrale für politische Bildung”. <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/325482/der-mutige-wird-wieder-einsam/> (dostęp 10.09.2023).
- ZDF-Politbarometer (2023, czerwiec 16), *ZDF-Politbarometer Juni I 2023: AfD mit Rekordwert*. <https://presseportal.zdf.de/pressemitteilung/zdf-politbarometer-juni-i-2023-afd-mit-rekordwert-noch-nie-so-viele-unzufrieden-mit-der-ampelkoalition> (dostęp 10.09.2023).
- Ziemer K. (2018), *Wejście AfD do Bundestagu – cezura w powojennej historii Niemiec*, „Studia Polilogiczne” t. 47: 27–53.

Dr hab. prof. UWr Katarzyna Gelles, Uniwersytet Wrocławski (katarzyna.gelles@uwr.edu.pl)

Słowa kluczowe: Alternatywa dla Niemiec, wschodnie Niemcy, nowe kraje związkowe, wyborcy AfD, polityka strachu, niezadowolenie społeczne, sukces wyborczy

Keywords: Alternative for Germany, Eastern Germany, new federal states, AfD voters, politics of fear, public discontent, electoral success

ABSTRACT

Since its formation in 2013, Alternative for Germany (AfD) has achieved a rapid success which is rather uncommon in politics. Within ten years of its operation, its political profile has undergone a considerable transition. From a Eurosceptic organization, it has evolved into a party of social protest, bringing together citizens who are critical of the functioning of the federal government. In terms of its political platform, it has gone sharply to the right, but it has also done so literally as its area of interest has migrated to the east of the country.

The aim of this article is to discuss the phenomenon of AfD on the German political scene. The main hypothesis states that AfD finds favourable conditions for its political activity in the new Lands due to the residents' declining spirits. The reasons for this situation stem from the disappointment of citizens with the political, economic and social development of this part of Germany following the reunification

in 1990. This is also the result of the recent events (including the war in Ukraine, rising costs and inflation, the mass influx of refugees) and underlying concerns about the situation getting worse in the future. According to the research, AfD leaders skilfully prey on the uncertainty and lack of self-efficacy of East Germans, effectively handle their discontent, and turn it into another electoral success.

This article examines the factors influencing East German voters' support for AfD. The study, for the most part German-language based, in addition to the source literature refers to documents, statistical data, opinion poll results, experts and politicians' commentaries, as well as press articles.